

**PANDEMİDE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ DENEYİMLEDİKLERİ
PSİKOSOSYAL SORUNLARIN EKOLOJİK PERSPEKTİFTEN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Satı Gül KAPISIZ*

Elif GÖKÇEARSLAN**

Ezgi ARSLAN ÖZDEMİR***

Öz

İnsanlık, tarih boyunca birçok kez pandemileri deneyimlemiştir. Fakat dünyanın güncel olarak yakinen deneyimlediği son pandemi olan Covid-19'un tarihsel geçmişe göre daha derin, çok boyutlu ve farklı etkileri ortaya çıkmıştır. Covid-19 pandemisi; Dünyanın içinden geçmekte olduğu neoliberal dönemin özellikleri ile bağlantılı olarak sosyal devletin sorumluluğunun azaltılmaya çalışıldığı ve derinleşen gelir eşitsizliği ve yoksulluk ile mücadele edilen bir döneme denk gelmiştir. Bu durum sağlıksız ve aşırı kalabalık kentlerin hızla çoğalıp seyahat olanaklarının ve ticaretin ileri derecede küreselleşmesine ve üretimin, tüketimin ve yaşamın hızlanması ile sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi ve sağlığın bir meta haline gelmesi ile sonuçlanmıştır. Bu nedenle tıbbi etkilerinin dışında psikolojik, sosyal ve ekonomik anlamda farklı deneyimler yaşanmıştır. Bu deneyimler içinde en ağır fiziksel, sosyal ve psikolojik etkiyi yaşayan gruplardan biri de sağlık çalışanları olmuştur. Bu derleme çalışması kapsamında sağlık çalışanlarının pandemiden etkilenme durumları alanda yapılan araştırmalardan elde edilen bilgiler ekolojik yaklaşım çerçevesinde fiziksel, duyuşsal, bilişsel, sosyal, ekonomik ve tinsel boyutları ile değerlendirilmiş olup sağlık çalışanlarının toplumun diğer kesimlerine göre pandemi sürecinden derinden etkilendikleri ve özellikle aşırı strese bağlı olarak baş etme mekanizmalarında aksaklıklar

---

*Öğr. Elemanı, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, satikapisiz@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5714-9944

**Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, elifgokcearslan@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8627-5985

***Dr., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ezgiarslanozdemir@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8060-2535

Makale Gönderim Tarihi: 23/03/2023, Makale Kabul Tarihi: 25/04/2023

yaşandığı görülmüştür. Önleyici hizmetler geliştirilmediği takdirde uzun vadede ise yönetimi güçleşecek derin psiko-sosyal etkiler yaşayacakları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Sağlık çalışanları, Covid-19, Ekolojik yaklaşım, Ruh sağlığı

Analysing Psychosocial Problems Experienced by Health Workers in the Pandemic by Ecological Point of View

Abstract

Humanity has experienced pandemics many times throughout history. However, Covid-19, which is the last pandemic that the world has experienced closely, has more profound, multidimensional, and different effects compared to the historical past. Covid-19 pandemic; In connection with the characteristics of the neoliberal period that the world is going through, it coincided with a period in which the responsibility of the social state was tried to be reduced and the deepening income inequality and poverty struggled. This situation resulted in the rapid proliferation of unhealthy and overcrowded cities, the advanced globalization of travel opportunities and trade, the acceleration of production, consumption, and life, the privatization of health services, and the transformation of health into a commodity. For this reason, apart from its medical effects, different psychological, social, and economic experiences have been experienced. Among these experiences, one of the groups that experienced the heaviest physical, social, and psychological impact was healthcare professionals. Within the scope of this review study, the health workers' exposure to the pandemic has been evaluated with the physical, emotional, cognitive, social, economic, and spiritual dimensions of the information obtained from the researchers conducted in the field, and it has been stated that health workers are deeply affected by the pandemic process compared to other segments of the society, and especially due to excessive stress. It has been observed that there are malfunctions in the mechanisms of release. If preventive services are not developed, it is seen that they will experience deep psychosocial effects that will become difficult to manage in the long run.

Keywords: Pandemic, Health workers, Covid-19, Ecological approach, Mental health

Giriş

Pandemi kelimesi, dünya genelinde yayılan ve büyük ölçekte insanları etkileyen bir hastalık salgınına atıfta bulunur. Pandemi hastalıklar, genellikle özellikle yüksek bulaşıcılıkları ve ölümcüllükleri nedeniyle küresel bir acil durum yaratırlar ve ciddi sağlık sorunlarına neden olabilirler. Pandemi olarak nitelendirilen hastalıklar arasında bazıları, hayvanlardan insanlara bulaşan zoonotik hastalıklar veya bir kişiden diğerine doğrudan temas yoluyla bulaşan hastalıklar gibi farklı yollarla yayılırlar. Bu hastalıkların ortak bir özelliği, genellikle insan bağışıklık sistemini aşacak kadar hızlı bir şekilde yayılmalarıdır. Pandemi hastalıklarının önlenmesi ve kontrol edilmesi, birçok disiplinden uzmanların bir araya gelerek çeşitli stratejiler geliştirmesini gerektirir. Bu stratejiler arasında, hastalıkla mücadele için aşı geliştirme, sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi, bulaşma yollarının anlaşılması, halk sağlığı önlemleri ve sıkı tedbirlerin uygulanması gibi çeşitli önlemler bulunabilir (Morens, Folkers ve Fauci, 2009).

2010 yılından bu yana, hayvanlardan insanlara geçen hastalıklarda artış gözlemlenmektedir ve bu durum tıp çevreleri tarafından endişeyle karşılanmaktadır. Bu süreç, biyolojik olarak tartışılan birçok etmeden kaynaklanmaktadır. Bu etmenler arasında, ekolojik, sosyal, kültürel ve siyasal faktörler yer almaktadır. Gelir eşitsizliği ve yoksulluk gibi sosyoekonomik faktörler, sağlıksız ve kalabalık kentlerdeki artan nüfus, ticaret ve seyahat olanaklarının artması, üretim ve tüketim hızının yükselmesi, sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi gibi faktörler bu süreci tetikleyen etmenler arasındadır. Bu etmenlerin hayvanlardan insanlara geçen hastalıkların artışında rol oynadığı birçok araştırma tarafından desteklenmektedir (Altieri ve Nicholls, 2020). Endüstriyel tarım ve hayvancılık faaliyetleri de bu sürece katkıda bulunmaktadır. Bu faaliyetler, ormansızlaştırmaya, toprak ve su kirliliğine, biyoçeşitlilik kaybına neden olmakta ve ekolojik dengeyi bozmaktadır. Bu durum da hayvanların yaşam alanlarına müdahale ederek hayvanlarla insanlar arasındaki teması artırmakta ve enfeksiyon hastalıklarının yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca, iklim krizi de hayvanlardan insanlara geçen hastalıkların artmasında bir etken olabilir. İklim krizi nedeniyle sıcaklıkların artması, enfeksiyon hastalıklarının yayılmasını kolaylaştırabilir. Sonuç olarak, hayvanlardan insanlara geçen hastalıkların artışı, birçok etmenin bir araya gelmesi sonucu meydana gelmektedir. Bu süreci anlamak ve önlemek için ekolojik, sosyal,

kültürel ve siyasal faktörlerin birlikte ele alınması gerekmektedir (Kocabaş, 2020).

Covid-19 ilk olarak 2019 yılının aralık ayında epidemik olarak Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmıştır (Liu ve Wang, 2020). Globalleşmenin de etkisiyle yayılım hızı, bulaşma oranları, yayıldığı coğrafi alan, bulaşma yoluyla yayılma gibi özellikleri göz önüne alınarak Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir (Aykut ve Soner Aykut, 2020).

Covid-19 pandemisi, özellikle kapitalist ülke ekonomilerinde ağır ve kalıcı tahribatlar yaratmıştır. Salgın, dünya genelinde ekonomik durgunluğa neden olmuş, işsizlik ve yoksulluk gibi sorunların artmasına yol açmıştır. Salgın, aynı zamanda piyasa merkezli sağlık sistemlerini de alt üst etmiştir. Hastalığın yayılmasını engellemek için alınan tedbirler, birçok ülkede işletmelerin kapanmasına ve insanların evlerinde kalması gerektiğine dair kısıtlamalar getirilmesine neden olmuştur. Bu durum, birçok sektörde çalışanların işlerini kaybetmelerine neden olmuş ve işsizlik oranlarını artırmıştır. Salgın, yaşamın tüm alanlarında yıkıcı etkileri beraberinde getirmiştir. Ekonomi, sosyal güvenlik, eğitim ve gıda üretimi gibi alanlar, salgının etkisi altında kalmıştır. Bunun yanı sıra, salgın insanların psikolojik sağlıklarını da etkilemiştir. İnsanların evlerinde kalması ve diğer kısıtlamalar, insanların sosyal hayatlarını sınırlandırmış ve stres, kaygı ve depresyon gibi sorunların artmasına neden olmuştur (Kocabaş, 2020; Aykut ve Soner Aykut, 2020).

Covid-19 pandemisinin yaşandığı dönemde de küresel ölçekte ortaya çıkan panik ve korkuyla marketlere yönelme halleri, ırkçı ve ayrımcı söylemler, sağlık sisteminde yaşanan skandallar ve komplo teorilerinin artması medya vasıtasıyla sürekli haber konusu olmuştur (Karataş, 2020). Bu yönüyle değerlendirildiğinde Covid-19 pandemisinin tıbbi etkileri haricinde bir takım psikolojik, sosyal ve ekonomik etkileri de yadsınamaz bir şekilde öne çıkmıştır. Özellikle hazırlıksız olarak karşılaşılan koronavirüs pandemisi süreci, bireyleri ve toplumu ilk olarak ekonomik anlamda olumsuz etkilemiştir. Bütün dünya ülkeleri pandemi ile ilgili plan ve politika üretim çalışmaları yapmaya çalışmışlardır fakat uluslararası ticaret ve sermaye akışındaki azalma ve durgunluk ile insan hareketliliğinin de azalması aşılması güç birtakım sorunları derinleştirmiştir. Tüm bu ekonomik sorunların özelde birey ve genelde topluma yansıyan sadece ekonomik değil, sosyal ve psikolojik yansımaları da olmuştur (Macintyre, 2020; Euler Hermes, 2020).

Covid-19 pandemisinin birçok nüfus grubu üzerinde etkisi olduğu bilinmektedir (Karataş, 2020; Yaman, 2020; Aykut ve Soner Aykut, 2020).

Fakat bu nüfus grupları içinde pandemi ile doğrudan çalıştıkları için öne çıkan bir nüfus grubu vardır. Bu grup bu araştırmanın da konusu olan sağlık çalışanlarıdır. Doktor, hemşire, sağlık memuru, anestezi teknisyeni, sosyal hizmet uzmanı, psikolog, eczacı gibi sağlık çalışanları, sosyal hizmet kurumlarında çalışanlar vs. ise yaşanan salgın dönemine rağmen, hastaları tedavi etmek, bakım vermek, insanların iyilik hallerini arttırmak, salgını yavaşlatmak için stres altında, bireysel çıkar gözetmeden, durmadan çalışmışlardır. Bu ağır koşullar altında sağlık çalışanlarının Covid-19 pandemisinden ciddi düzeyde etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle bu çalışmada pandeminin bahsedilen psiko-sosyal etkilerinin sağlık çalışanları üzerindeki etkisi yapılmış araştırmalar üzerinden değerlendirilmiştir. Uluslararası araştırma örnekleri değerlendirilerek özelde Türkiye'deki durum ele alınmıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için Google Akademik arama motoruna Covid-19, sağlık çalışanları, psiko-sosyal anahtar kelimeleri ve 2020-2022 yıl sınırı ile bir arama sorgusu gerçekleştirilmiş ve 354 sonuç elde edilmiştir. Bu sonuçlar arasından araştırma makaleleri ve araştırmaya dayalı kitap bölümleri ilgili olmaları bakımından değerlendirilmiş ve elemeye tabii tutulmuştur. Sonuç olarak 100'e yakın araştırma okunmuş ve doğrudan sağlık çalışanları ile ilgili olan yaklaşık 50 tanesinin elde ettiği sonuçlar ekolojik yaklaşım çerçevesinde derlenmiştir.

Ekolojik yaklaşım, sosyal hizmet alanında yaygın olarak kullanılan bir perspektiftir ve bireylerin, ailelerin ve toplumların çevreleriyle etkileşimlerini ve bu etkileşimlerin sosyal sorunları nasıl etkilediğini ele alır. Bu yaklaşım, insanları ve çevrelerini birbirinden ayırmaz. Aksine, insanların, çevrelerinin bir parçası olduğunu ve çevrelerinin de insanların davranışlarını etkilediğini vurgular. Bireylerin, ailelerin ve toplumların, fiziksel, sosyal ve kültürel çevreleriyle olan etkileşimleri inceler ve çözümler üretir. Ekolojik değerlendirme, karmaşık ve çok boyutlu bir yaklaşımı içerir ve bir durumu veya bir kişiyi değerlendirenlerin, o durumu veya kişiyi etkileyen farklı faktörleri bütünsel olarak ele almalarına yardımcı olur. Bu yaklaşım, sosyal hizmet uzmanları ve araştırmacılar için, herhangi bir özel durumu, örneğin bu değerlendirmenin konusunda olduğu gibi Covid-19 pandemisinin sağlık çalışanları üzerindeki etkisini değerlendirmelerine olanak tanır. Ekolojik değerlendirme, fiziksel, duyuşsal, bilişsel, sosyal, ekonomik ve tinsel boyutları içeren geniş bir perspektiften hareket eder. Bu boyutlar, insanların ve durumların karmaşıklığını anlamak için kullanılır ve birbiriyle ilişkili olarak değerlendirilir. Örneğin, bir kişinin fiziksel sağlığı, sosyal ve bilişsel iyi olma hallerini etkileyebilir ve bu boyutlar arasında yapay bir sınırlama bulunmaz. Bu nedenle, ekolojik değerlendirme, tam bir resmi elde etmek için farklı

boyutları birleştirir ve bir durumun veya bir kişinin tüm yönlerini incelemeye yardımcı olur (Germain, 1981; Derezotes, 2000; Duyan, 2010; Zastrow, 2013; Teater, 2015).

Bu nedenle bu değerlendirme kapsamında pandemi döneminde sağlık çalışanlarına dair yürütölen araştırmalar; pandeminin birçok alandaki farklı etkilerini görmek adına ekolojik değerlendirmenin boyutları kapsamında ele alınacaktır.

Covid-19 Pandemisinin Sağlık Çalışanları Üzerindeki Psikososyal Etkilerinin Ekolojik Boyutlar Kapsamında Değerlendirilmesi

Sağlık çalışanları Covid-19 pandemisine karşı hastaları tedavi eden birinci basamak sağlık hizmetlerinin yükünü taşımışlardır. Her gün yüksek enfekte olma riskleriyle karşı karşıya kalmışlar ve pandemi sürecinde uzun vardiyalı çalışmışlardır. Bunun anlamı uzun süreli bir sıkıntı ve stres kaynağına maruz kalmalarıdır. Dalgalanan veya yüksek nöral ve sistemik fizyolojik tepkilere kronik olarak maruz kalmanın maliyeti, bir bireyin başa çıkma kaynaklarını aştığında, bu "toksik stres" olarak adlandırılır. (Fava vd. 2019). Bu toksik stres zamanla bir takım hastalık ve rahatsızlıklara neden olabilir. Koronavirüs Çin'de ve tüm dünyada yayılırken pek çok sağlık personeli, toksik strese ek olarak virüse yakalanmış veya virüs nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Misra, 2020). Ayrıca ölüm korkusu ile yüz yüze gelmek, virüsle enfekte olmuş bireyleri tedavi etmek, salgın sonucunda yakınlarını kaybetmek, kapatılan sınırlar sebebiyle sevdiklerinden uzak kalmak, günlük rutinlerdeki köklü değişimlere uyum sağlamak gibi konuların bireyler üzerinde özellikle de sağlık çalışanları üzerinde etkileri uzun yıllar sürecek travmalara sebep olacağı tahmin edilmektedir (Buckley vd. 2020; Stone vd. 2020; Adams ve Walls, 2020; Liu vd. 2020). Sağlık çalışanlarının psikolojik zorluklarla karşılaşmalarına birçok faktör katkıda bulunmaktadır. Bunlar arasında, artan sayıda hasta ile çalışırken duygusal stres ve fiziksel yorgunluk, Covid-19 nedeniyle hayatını kaybeden veya enfekte olan meslektaşlarına tanık olma, kişisel koruyucu ekipman eksikliği nedeniyle artan maruziyet korkusu, enfeksiyon riski altındaki aile üyeleri hakkında endişeler, uzun süreli karantina koşulları ve iş yükü kaygısı bulunmaktadır. Ayrıca, Covid-19 hastalarının yoğun bakım ihtiyacı ve ventilatör ve diğer tıbbi ekipman sıkıntıları, yeni klinik roller ve genişletilmiş iş yükü, güncel bilgi eksikliği ve iletişim sorunları, enfeksiyon riskinin belirsizliği ve kişisel gereksinimlerin desteklenmesi konusunda belirsizlikler, depresyon, anksiyete ve ruh sağlığı hizmetlerine sınırlı erişim gibi faktörler bulunmaktadır

(Shanafelt vd. 2020; Vagni vd. 2020). Alanda yapılan araştırmalar da bu tahminleri ve faktörlerin etkisini desteklemektedir.

Fiziksel Boyut

Sağlık çalışanlarının meslekleri, işyeri ortamları ve ön saflarda veya arka planda çalışmaları ne olursa olsun tüm sağlık sektörü çalışanları tıbbi salgın müdahalesi için önemli insan kaynağını oluşturmaktadır. Fiziksel durum açısından değerlendirildiğinde pandemi döneminde sağlık çalışanlarının iş yüklerinin artması, koruyucu ekipman kullanmanın getirdiğı fiziksel zorlanmalar, zaman zaman koruyucu ekipman eksikliği, fiziksel sağlık konusundaki endişeler, alışagelmış çalışma ortamının değişmesi, çalışma saatlerinde değişim, fazla mesai yapma, çalışma-bekleme-dinlenme alanlarının olmaması ve fiziksel anlamda Covid-19'a yakalanmak kaynaklı sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Sağlık çalışanlarının; Covid-19 pandemisi sürecinde eskiden alışagelmış çalışma ortamı ve bağlam dışında çalışmaya odaklanmak konusunda sorunlar yaşadığı ve bu sorunlara ek olarak iş yükünün artması ile enfekte olma ve bulaştırma korkusu taşıdıkları görülmektedir. Tüm bu faktörlerin sağlık çalışanlarının kendilerini hem hastalara bakım ve tedavi vermek hem de genel olarak mesleklerini yürütmek anlamında güçsüz hissetmelerine neden olduğu görülmektedir (Ardebili vd. 2020; Oruç vd. 2021; Gürer ve Gemlik, 2020; Onan, Dinç ve Demir, 2022; Ketten Edis, 2022; Ilgaz vd. 2022; Baykal ve Gündoğdu, 2022).

Hastanelerde çalışan sağlık ekipleri dışında pandemi sırasında yeni filyasyon çalışma ekipleri kurulmuştur. Bu filyasyon çalışma ekiplerinin tamamı sağlık çalışanlarından oluşmasa da temelde bir sağlık hizmeti yürütmüşlerdir. Gezici ekip olduklarından dolayı ise fiziksel anlamda zorlandıkları alanlar bir miktar farklılaşmıştır. Filyasyon ekiplerine dahil olan çalışanların çalışma saatlerinde değişim, fazla mesai yapma, çalışma-bekleme-dinlenme alanlarının olmaması, beslenme problemleri, hizmet verilen toplumdaki uygun olmayan taleplerin olması ve raporlamada karşılaştıkları problemleri gibi zorluklar yaşadığı görülmüştür (Ilgaz vd. 2022).

Duyuşsal Boyut: Ruhsal Sağlık

Pandemi döneminde sağlık çalışanları ile yürütölen araştırmalara bakıldığında en çok duyuşsal boyutla bağlantılı olan ekolojik değerlendirme alanında çalışma ve sorun olduğu görülmüştür. Duyuşsal boyut; duyarlılık, tutum ve insanın içsel süreçleri ile ilgili özelliklerini açıklar (Germain, 1981; Derezotes, 2000). Duyuşsal boyut kapsamında yapılan araştırmaların

kapsamında ruhsal sağlık ve iş yaşamına dair sorunlar olarak iki ayrı başlık altında incelenmiştir.

Pandemide ruhsal sağlık ile ilgili olarak birçok araştırma yapılmış veya yapılan araştırmaların sonucunda ruhsal sağlıkla ilgili sorunlar ortaya çıkarılmıştır. Pandeminin merkezi olan Çin'de yapılan geniş katılımlı bir araştırmada, pandemi sürecinin sağlık çalışanları arasında uykusuzluk, depresyon ve obsesif kompulsif semptomlar gibi psiko-sosyal sorunlar için bir risk faktörü oluşturduğu saptanmıştır. Ayrıca, tıbbi sağlık çalışanlarının diğer meslek elemanlarına göre daha fazla psiko-sosyal problemler yaşadığı belirlenmiştir (Zhang vd. 2020). Benzer bir şekilde Covid-19'un Çin'deki sağlık personeli üzerindeki sosyal ve psikolojik etkisinin incelendiği geniş kapsamlı araştırmalarda sağlık personelinin fiziksel sağlıkları ve yakınlarını Covid-19 ile enfekte etme endişesi, aile ilişkileri hakkında sorunlarla ilgili psikolojik sorunlar yaşadığı, bu nedenle Covid-19 pandemisi ile mücadele eden tıbbi personel için psikolojik destek gerekebileceği belirtilmiştir (Dong vd. 2020; Ying vd. 2020).

Covid-19 pandemisi sırasında, doğrudan veya dolaylı olarak Covid-19 vakalarıyla çalışan sağlık hizmeti sağlayıcıları arasında yüksek düzeyde stres, korku ve kaygı yaşandığı gözlemlenmiştir. Acil servis çalışanları, doktorlar, hemşireler, eczacılar, laboratuvar personeli, radyoloji teknisyenleri, hastane yöneticileri ve yöneticileri gibi sağlık çalışanları arasında çaresizlik, umutsuzluk, yorgunluk ve güçsüzlük hissi yaygın olarak görülmüştür. Bu süreçte, sağlık çalışanları yeni yaşam tarzının getirdiği kayıp hissi, depresyon, tekrarlayan kabuslar, ölmekte olan hastalara bakım verme deneyiminin travma sonrası stresin bozukluğunun tipik özelliklerini sergilemişlerdir (Ardebili vd. 2020; Çavuşoğlu ve Kaya, 2022). Ayrıca pandemi döneminde hastalığı ailelerine bulaştırmaktan korkan ve bu nedenle otel veya misafirhanelerde kalmayı seçen sağlık çalışanları ile yapılan bir araştırmada katılımcıların %71 depresyon; %39 anksiyete bulguları göstermiştir. Ayrıca, çalışmada sağlık çalışanlarının haberlere olan ilgilerinin artması, işe gitmekte zorlanma durumu ve koruyucu ekipmanları kullanma zorluğu gibi faktörlerin de anksiyete ve depresyon bulguları ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Oruç vd. 2021).

Covid-19 hastalarının bakımıyla doğrudan ilgilenen hemşirelerin psikolojik sağlamlık, kaygı ve depresyon düzeylerinin araştırıldığı bir araştırmada 260 hemşirenin çoğunun hafif düzeyde kaygı ve depresyon belirtileri gösterdiği, psikolojik sağlamlık düzeylerinin ise ortalamanın üzerinde olduğu ortaya çıkmıştır. Hemşirelerin psikolojik sağlamlık

düzeylerinin yüksek olmasının anksiyete ve depresyona karşı koruyucu rolü olduğu da çıkarılan sonuçlar arasındadır (Bayat ve Polat Olca, 2023). Benzer bir çalışma ise acil tıp hizmetleri veren paramedikler ve acil tıp teknisyenleri ile gerçekleştirilmiş, katılımcıların Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği (DASS-21) toplam puan ortalamasının yüksek olduğu ve alt ölçek puanlarına göre %34,9'unun çok ileri düzeyde depresyon, %30,2'sinin çok ileri düzeyde anksiyete ve %21,1'inin çok ileri düzeyde stres yaşadığı belirlenmiştir (Sönmez, Şahin ve Sucu Çakmak, 2022). Pandemi döneminde yüksek riskli meslek grupları içinde yer alan diş hekimlerinin psikolojik sıkıntılar yaşadığı ve yarısından fazlasının ise çalışma ortamlarının güvenli olmadığını düşündükleri bir başka araştırmada ortaya konmuştur (Karahan, Ağadayı ve Çoban Büyükbayraktar, 2021).

509 sağlık çalışanı ile yapılan bir başka araştırmada ise Covid-19 salgını sırasında sağlık çalışanlarının anksiyete, depresyon, uykusuzluk ve travma sonrası stres belirtileri düzeyleri ve ilişkili sosyodemografik, klinik ve işle ilgili faktörleri incelenmiştir. Depresyon için eşik değerleri aşan katılımcıların oranı %54,2 anksiyete için %26,3, uykusuzluk için %20,8 ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) için %8,8 olduğu görülmüştür. Ayrıca pandemi öncesinde ruhsal hastalık öyküsü olan katılımcıların kaygı ve TSSB puanlarının anlamlı olarak daha yüksek olması bu tür sağlık çalışanlarının daha büyük bir risk altında olduğunu göstermiştir (Işık, Kırılı ve Güzel Özdemir, 2021). Benzer şekilde acil servis çalışanlarının kontrol grubu ile psikolojik durumlarının karşılaştırıldığı bir çalışmada ise Covid-19 döneminde acil servis çalışanlarının psikolojik olarak daha fazla etkilendiği gösterilmiştir (Avcı ve Yağcı, 2021).

Sağlık çalışanlarının bahsedilen tüm koşul ve sorunlarla birlikte insan üstü düzeydeki stresi yönetemedikleri ve sonucunda ruhsal sağlık alanında sorunlar yaşadıkları sonucuna varmak yanlış olmayacaktır (Wong vd. 2020; Vagni vd. 2020; Remuzzi ve Remuzzi, 2020).

Duyuşsal Boyut: İş Yaşamı ve Tükenmişlik

Duyuşsal boyutta ele alınan bir diğer başlık ise iş yaşamı ve bununla bağlantılı olarak taranan araştırmalarda ortaya çıkan tükenmişlik durumudur. Sağlık çalışanları üzerinde hastalık kaygısının, iş stresi ve iş tatmini ile birlikte çalışma yaşam kalitesine etkisini araştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Hastalık kaygısının çalışma yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediği ve iş stresi düzeyi yükseldikçe, iş tatmininin çalışma yaşam kalitesi üzerindeki etkisinin azaldığı bilinmektedir. Yüksek düzeyde hastalık kaygısı ve iş stresine sahip olan çalışanların, iş tatminlerinin düşük olması muhtemeldir ve

bu durum da çalışma yaşam kalitelerinin olumsuz yönde etkilenmesine neden olabilir (Eyitmiş ve Yıldırım, 2022). Benlik saygısı yüksek bile olsa sağlık çalışanlarının duygusal tükenme ve kişisel başarı alt boyutlarında tükenmişlik düzeyinin yüksek olduğu gösterilmiştir (Kaçar ve Yörük, 2022).

Pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının tükenmişlik, iş tatmini ve yaşam doyum düzeylerine odaklanarak, çalışma koşullarının psikolojik sağlık üzerindeki etkisini inceleyen birçok araştırma da bulunmaktadır. Bu araştırmalara göre cinsiyet, yaş, meslek, çalışma yılı, çalışma şekli ve Covid-19 bulaş öyküsü gibi faktörlerin tükenmişlik düzeyini etkilemektedir. Özellikle, kadın sağlık çalışanları ve daha genç yaş grupları daha yüksek tükenmişlik düzeylerine sahip oldukları ve meslek grupları açısından ise doktorların ve hemşirelerin daha yüksek düzeyde tükenmişlik gösterdikleri görülmektedir. Çalışma yılı arttıkça tükenmişlik düzeyinin arttığı da görülmüştür. Çalışma koşulları da tükenmişlik düzeyini etkileyen bir faktör olarak belirlenmiştir. Covid-19 bulaş öyküsü olan sağlık çalışanları, daha yüksek tükenmişlik düzeyleri göstermiştir. Ayrıca, çalışma saatleri ve çalışma ortamı gibi faktörler de tükenmişlik düzeyini etkilemektedir (Keten Edis ve Keten, 2022; Hoşgör, Ülker ve Sağcan, 2020; Gökçe, 2022; Aloğlu ve Gecdi, 2021; Fırat vd. 2021; Sertel, Erol ve Dikmen, 2022).

Bilişsel Boyut

Bilişsel boyut ise genel olarak düşünce ve zihinsel etkinlikler konularını kapsamaktadır (Germain, 1981; Derezotes, 2000). Bilişsel boyuttan yapılan araştırmalar tarandığında ise bir araştırmada sağlık çalışanlarının Covid-19 ile mücadelede bilgi ve uygulama açısından yeterli olduğunu, ancak stres düzeylerinin yüksek olduğunu (Orhan ve Gümüş, 2021) ve destek personeli için Covid-19 korkusunun ortalama düzeyde olduğunu, güvenlik farkındalığı ve güvenlik davranışının yüksek olduğunu gösterirken (Özçelik Kaynak ve Öztuna, 2021) aynı kapsamdaki diğer araştırmalarda tam aksi sonuçlar elde edildiği görülmüştür. Genel anlamda pandemi sırasında sağlık çalışanlarının bilgi ve uygulama anlamında kendilerini yetersiz hissettikleri veya gereken yeterli rehberlik ve danışmaya ulaşamadıkları görülmüştür (Keten Edis, 2022; Güner ve Gemlik, 2020; Güner ve Gemlik, 2020; Eren Bana, 2020). Bu durum özellikle uzmanlık öğrencilerinin tıp eğitimine yönelik eksiklikleri de ortaya çıkardığını göstermiştir. Bir araştırmada öğrenciler salgın, afet gibi beklenmedik durumların yönetimine ilişkin eğitimlerin tıp eğitiminin bütün süreçlerinde yer alması gerektiğini ve mevcut eğitim müfredatının sağlık profesyonellerini

olağanüstü durumlara hazırlamada yetersiz kaldığı ifade etmişlerdir (Atılğan vd. 2022).

Bilişsel düzeyde ise filyasyon ekipleri içinde çalışanların oryantasyon eğitimleri konusunda da belirgin bir problem olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmaya katılan filyasyon çalışanlarının yalnızca %42,7'si deneyimli bir personelle birlikte çalışırken, %40,3'üne herhangi bir alıştırma eğitimi yapılmadığının tespit edilmesi ciddi bir bulgudur. Bu da filyasyon çalışması yürüten bireylerin uygun şekilde hazırlanmadığını ve gereksinimlerini karşılamak için yeterli donanıma sahip olmadığını göstermektedir (İlğaz vd. 2022).

Bilişsel boyut; kişinin kendisini nasıl algıladığı ve bu yöndeki bilişlerini de kapsamaktadır. Bu bağlamda yapılan birkaç araştırmanın verileri önemlidir. Covid-19 ile mücadele eden sağlık çalışanlarının başkalarına ve kendilerine yönelik damgalama algılarının "sosyal damga", "başkalarına yönelik sosyal damgayı anlama", "kendine yönelik ayrımcı yorumlar" ve "kendilerine yönelik olumsuz algı" alt boyutları saptanmıştır. Bu olumsuz tutumların sebepleri arasında iş stresi, tükenmişlik, yeterli desteğin olmaması, pandemi ile hastalığa yakalanma ve bulaştırma korkusu gibi faktörler sayılabilir (Malas ve Malas, 2022). Bir diğer çalışmada ise sağlık çalışanlarının pandemiye nasıl algıladıkları ve bu süreçte sağlık çalışanı olmayı metafor analizi yöntemiyle ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Sağlık çalışanlarının pandemi için 219 metafor ürettikleri ve ilk beş metaforun deprem, savaş, karanlık, ateş ve fırtına metaforları olduğu görülmüştür. Pandemi sürecinde sağlık çalışanı olmak için üretilen 99 metafordan ise ilk beş metafor asker, köle, melek, yıldız ve ışık/güneş ışığı olmuştur. Sağlık çalışanlarının pandemi sürecine ve mesleklerine ilişkin algıları dikkate alındığında genel olarak olumsuz algıların olduğu sonucuna varılan araştırma bilişsel boyutta bir çıkarım sağladığı için önemlidir (Onan, Dinç ve Demir, 2022).

Sosyal ve Ekonomik Boyut

Sağlık çalışanlarının pandemi sırasında sosyal ve ekonomik alanlardaki değerlendirmesi yapıldığında en çok sosyalleşememe ve özgürlüklerinin kısıtlanması yönünde rahatsızlıklarını dile getirdikleri görülmektedir. Bunlara ek olarak sevdikleriyle ilgili endişeler, sevdiklerini görememek, pandemi sürecini yönetmedeki eksiklikler ve toplumsal farkındalığın olmaması sağlık profesyonelleri için zorlayıcı olmuştur (Altınışik Ergür vd. 2021; Eren Bana, 2020; Atılğan vd. 2022). Ayrıca boş zamanı

değerlendirme eğiliminin eğitim düzeyi ile pozitif korelasyon göstermesi önemli bulgular arasında yer almıştır (Eren Bana, 2020).

Sosyal boyuttan değerlendirme yapıldığında sosyal destek ve sosyal destek algısının önemli bir faktör olduğu görülmüştür. Sağlık çalışanlarının algıladıkları sosyal destek düzeyleri yükseldikçe, durumluk kaygı düzeyleri azalmaktadır (Bal vd. 2022). Aile ve arkadaş desteğinin yanı sıra tıpta uzmanlık öğrencileri için öğretim üyelerinin desteğinin önemli rol oynadığı görülmüştür. Bu desteğin, sağlık profesyonellerinin mesleki performanslarını artırdığı ve psikolojik destek sağladığı belirtilmiştir (Atılğan vd. 2022). Sosyal ve mesleki desteğin sağlık çalışanlarının kararlarını ve mesleklerini icra etme süreçlerine etkisi olduğu görülmektedir. Pandemi döneminde işin ayrılan veya emeklilik kararı veren sağlık çalışanları ile yapılan bir araştırmada sağlık çalışanlarının istifa ve emeklilik kararları, enfekte olma ve enfekte etme korkusu, sağlık sistemindeki sorunlar, ağır çalışma koşulları, belirsizlik ve sürecin ne kadar süreceğini bilmeme hissi nedeniyle tükenmişlik hissi ile açıklanmaktadır. Bu faktörlerin yanı sıra, organizasyon sorunları, yönetimin yaklaşımı, mesleği icra etme koşulları, meslek anlayışı, kişilik özellikleri ve yakın çevrenin yaklaşımı ve desteğinin önemli faktörler arasında olduğu ve işten ayrılma kararını etkilediği sonucuna varılmıştır (Altınışık Ergür vd. 2021).

Ekonomik sorunlar ise sağlık çalışanları ile yapılan araştırmalarda az rastlanan bir alan olmuştur. Bu konuda somut sonuçlara varan bir araştırmada sağlık çalışanlarının gelecek kaygısı, belirsizlik ve olumsuz ekonomik gelişmeler nedeniyle ücretlerinin ödenmemesi ve hastane gelirlerindeki kayıplardan haberdar olmaları faktörleri ekonomik anlamda sağlık çalışanlarının endişelerini artırdığı görülmüştür (Ardebili vd. 2020).

Tinsel Boyut

Tinsel alan en temel anlamıyla bir insanın inanç sistemi, yaşamla ve yaşamın amacıyla ilişkilenebilir olarak açıklanabilir (Germain, 1981; Derezotes, 2000). Yapılan taramada sağlık çalışanlarının tinsel boyuta dahil olabilecek sorunları ile ilgili sınırlı araştırmaya rastlanmıştır. Bu araştırmalarda ise genel anlamda sağlık çalışanlarının ölüm kaygısına ve maneviyata odaklanıldığı görülmektedir. Bu araştırmalara göre kadın sağlık çalışanlarının ölüm kaygısı skorunun, erkek sağlık çalışanlarına göre daha yüksek olduğu ve görece daha riskli bir bölümde çalışan acil servis çalışanlarının yüksek ölüm kaygısı yaşadığı gösterilmiştir (Bişkin Çetin ve Sözel, 2021). Ayrıca Travma Sonrası Büyüme Ölçeği toplam puanı ile Kişisel Güçlülük, Manevi Değişim ve Yaşamı Takdir Etme alt ölçekleri ile umutsuzluk

ölçeği puanları arasında ters yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu durumda umut düzeyi daha yüksek olan sağlık personellerinin pandemi süreçlerinden daha az travmatize oldukları söylenebilir (Terzioğlu ve Ayhan, 2022).

Sağlık çalışanlarının ölüm kaygısı üzerine yapılan bir diğer çalışmada ise bu kaygı ile dini başa çıkmaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu araştırma kapsamındaki 277 sağlık çalışanının ölüm kaygısı düzeylerinin orta seviyede olduğu ve bununla beraber olumlu dini başa çıkma düzeylerinin ise ortanın üstü seviyede olduğu görülmüştür. Covid-19 pandemisini “insanlığa verilen bir ceza” olarak değerlendiren katılımcıların ölüm kaygısının en yüksek düzeyde olduğu da varılan bir diğer sonucu oluşturmuştur. Yine de orta düzeyde de olsa dini başa çıkma pratiklerini içselleştiren katılımcılarda ölüm kaygısı ile daha iyi baş edebildikleri görülmüştür (Doğan ve Karaca, 2021).

Sonuç ve Öneriler

Sağlığın tanımına baktığımızda Dünya Sağlık Örgütü'nün yaptığı holistik tanımın “Yalnızca hastalık veya sakatlığın olmaması durumu değil, beden, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik hali” oldukça kapsayıcı ve bütüncül olduğu görülmektedir. Sosyolojik yaklaşımlardan biri olan çatışmacı yaklaşıma göre toplumda bazı gruplar diğerlerine göre daha ayrıcalıklı ve buna bağlı olarak da daha sağlıklıdır. Pandemi sürecinde sağlık sektörünün uygulayıcıları olan sağlık çalışanlarının oldukça zor koşullar altında mesleklerini icra etmek zorunda kaldıkları, ağır ve çözümsüz koşullar altında hizmet vermeye devam ettikleri, bu süreçte sağlıklı olma durumlarının da fizyolojik, psikolojik, bilişsel ve sosyal boyutlarda etkilendiği açık bir şekilde görülmektedir.

Kötü sağlık sonuçlarının bireysel, sosyal ve fiziksel çevredeki etkileşimlerden kaynaklandığı bilinmektedir. Bu kapsamda sadece fiziksel çevrenin değil aile yapısı, eğitim sistemi, sosyal destek sistemleri, sosyal sınıf, iş ortamı ve refah düzeyi gibi sosyal çevre unsurlarının da sağlık üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmada göstermiştir ki sağlık çalışanları, Covid-19 pandemisinin zorluklarıyla uğraşırken fiziksel sağlık sorunları açısından risk altında olduğu gibi ruhsal sağlık sorunları açısından da risk altındadır. Bazı ruhsal sağlık sorunlarının ise uzun vadede kendini göstermesi ve etkilerinin yine uzun vadeli devam edecek olması ise sağlık çalışanları için şu an ve gelecekte en büyük risk faktörlerinden birini oluşturmaktadır.

İnsanların kendi sağlıklarını nasıl algıladıkları ve tanımladıkları sosyolojik açıdan oldukça anlamlıdır. Sağlık her şeyden önce toplumsal bir olgudur. Sağlık ve hastalığa yüklenen anlam toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bireyin çevresi ve toplum içindeki işlevselliğini artırma odaklı müdahale ve çalışmaların nihai hedefi, işlevsel bireylerden oluşan işlevsel bir toplum yaratmaktır. Toplumu oluşturan bireylerin işlevselliği ancak ve ancak her yönden sağlıklı olabilmeleriyle mümkündür. Bu nedenle, işyerlerinde çalışanların hastalık kaygısı ve iş stresini en aza indirgeyecek önlemler alınması ve aynı zamanda iş tatmini seviyelerini artıracak çalışmalar yapılması önemlidir.

Covid-19 pandemisinin öncelikle bir sağlık krizi olduğu aşıkardır. Fakat insan hayatının ve toplumun birbirine organik bağları ile herhangi bir alanda yaşanan kriz, artarak diğer alanlarda da etkilerini göstermektedir. Covid-19 pandemisi bu duruma en acımasız ve küresel örneklerden birini oluşturmuştur. Sağlık krizi ile başlayan küresel bir etki; toplumların hem ekonomik hem sosyal hem de psikolojik anlamda derinden krizler yaşamasına neden olmuştur. Elbette bu değerlendirmenin odağında yer alan sağlık çalışanları da tüm dünyada; tıbbi etkileri ile birebir bu etkilerin hepsini aynı anda ve derinden yaşayan bir nüfus grubunu oluşturmuştur. Küresel bir krize dönüşen pandemi sürecinden sonra başarılı olabilmek için ön cephede savaşan sağlık çalışanlarının her anlamda güçlendirilmesi son derece önemlidir. Stres ve sorun kaynaklarının anlaşılmasına yardımcı olacak bu araştırma ile ortaya konmuştur ki sağlık çalışanları için psiko-sosyal destek sağlanmasına, çalışma saatleri ve koşullarıyla ilgili düzenlemelere, ekonomik iyileştirmelere ihtiyaç vardır.

Sağlık profesyonellerinin kendilerine olan güvenleri ve sağlık hizmetleri sistemine inançları en çok ihtiyaç duyulduğunda zayıflayabilir. Bu nedenle sağlık çalışanlarının kaygı kaynaklarının tanınmalı, sağlık hizmeti liderlerinin ve kuruluşları bu endişeleri gidermek için hedefli yaklaşımlar geliştirmeli ve sağlık bakım iş güçlerine özel destek sağlanmalıdır. Bu konuda çoklu disiplinlerin iş birliğine ve eşgüdümüne ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle sağlık çalışanlarının yaşadıkları psiko-sosyal sorunların, pandeminin akut evresinden çıkılmasından sonra bir miktar düzelmesine rağmen uzun dönemdeki etkilerinin ele alınması önemlidir. Bu nedenle koruyucu ve önleyici hem sağlık hem de ruh sağlığı hizmetlerinin planlanması ve sunulması oldukça önemli görünmektedir. Sağlık çalışanlarında oluşabilecek veya oluşmuş olan depresyon, kaygı bozukluğu ve travma gibi psikolojik sorunların ele alınması ve sağaltılması ile bir sonraki sağlık krizinde daha güçlü ve hazırlıklı sağlık çalışanlarına sahip olmak Covid-19 gibi hazırlıksız

yakalanılan bir pandemiden çıkarılması gereken önemli derslerden biridir. Zira bu değerlendirmede belirtildiği gibi insanın doğa ile olan hakimiyet mücadelesi ve üretim ile tüketim odaklı dünya ekonomik düzeni ile azalan veya kirlenen kaynaklarla beraber insanlığın daha birçok sağlık krizi ve bununla bağlantılı olarak sosyo-politik krizler yaşayacağını öngörmek zor değildir.

Sağlık çalışanlarının içinden geçmiş olduğu kronik pandemi süreci sona ermiş gibi görünse de bu araştırmanın bulgu ve sonuçlarından anlaşılacağı üzere fiziksel, duyuşsal, bilişsel, sosyal ve ekonomik alanda deneyimledikleri zorluklar ve sorunların etkisi uzun vadeli olma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle bu araştırmanın en önemli önerisi; pandemi süreci sonlanmış olsa bile sağlık çalışanlarını destekleyecek hizmet ve çalışmaların planlanması ve uygulanmasıdır. Bu bağlamda sağlık çalışanlarına psikososyal destek vermek ve pandemide yaşanan deneyimlerin olumsuz etkilerini azaltmak adına grup çalışmalarının yapılması önerilmektedir. Bu grup çalışmaları ile sağlık çalışanlarının geçmiş pandemi deneyimlerini paylaşması, aktarması ve kendileri ile aynı süreçten geçen diğer sağlık çalışanlarının deneyimlerini dinleyerek bir iyileşme süreci geçirmeleri sağlanabileceği gibi aynı zamanda etkisi devam eden sorunlar üzerine de tedavi edici ve baş etmeyi sağlayacağı müdahaleler gerçekleştirmek mümkün olacaktır. Sağlık çalışanlara yönelik bu müdahaleler bir sonraki pandemi, afet veya toplumsal bir sağlık krizi için hazırlıklı olmak adına ilk ve en önemli adımlardan birini oluşturacaktır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Ek Beyan: Çalışmaya 1. yazar %40, 2. yazar %30, 3. yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Adams, J. G., & Walls, R. M. (2020). Supporting the health care workforce during the COVID-19 Global Epidemic. *JAMA*, 323(15), 1439. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.3972>

Aloğlu, N., & Geddi, T. (2021). Investigation of the emotions of health personnel during the pandemic process in terms of some variables. *Gevher Nesibe Journal IESDR*, 6(12), 29–39. <https://doi.org/10.46648/gnj.196>

Altınışık Ergur, G., Nuhoglu, Ş., Çobanoğlu, C., Çetin, N., Bostan, P., & Ergur, A. (2021). Adanmışlıktan tükenmişliğe, tükenmişlikten vazgeçişe: covid-19 pandemisi'nde istifa eden/emekli olan hekimlerin çıktığı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41(1), 73–102. <https://doi.org/10.26650/sj.2021.41.1.0078>

Altieri, M.A., Nicholls, C.I. (2020). Agroecology and the emergence of a post COVID-19 agriculture. *Agric Hum Values* 37, 525–526. <https://doi.org/10.1007/s10460-020-10043-7>

Ardebili, M., Naserbakht, M., Bernstein, C., Alazmani-Noodeh, F., Hakimi, H., & Ranjbar, H. (2021). Healthcare providers experience of working during the COVID-19 pandemic: A qualitative study. *American Journal of Infection Control*, 49(5), 547–554. <https://doi.org/10.1016/j.ajic.2020.10.001>

Atılğan, B., Çelik, N., Elçin, M., & Turan, S. (2022). Covid-19 pandemic experiences of residents: A qualitative study. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 21(64), 91–108. <https://doi.org/10.25282/ted.1092139>

Avcı, S., & Yağcı, İ. (2021). Covid-19 pandemisi döneminde acil servis çalışanlarının psikolojik durumları. *Bozok Tıp Dergisi*, 11(1), 49–55. <https://doi.org/10.16919/bozoktip.778738>

Aykut, S., Soner, A., S. (2020). Kovid-19 pandemisi ve travma sonrası stres bozukluğu temelinde sosyal hizmetin önemi. *Toplumsal Politika Dergisi*, 1(1), 56-66.

Bal, B., Ateş, T., Öztürk, H., & Çolak, Z. (2022). Covid-19 salgın döneminde sağlık çalışanlarının algıladıkları sosyal destek ile durumluk kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(1), 34-43. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.887417>

Bayat, D., & Polat Olca, S. (2023). Covid 19 pandemisinin hemşirelerin psikolojik sağlamlık anksiyete ve depresyon düzeylerine etkisi. *Health Care Academician Journal*, 10(1), 146–154. <https://doi.org/10.52880/sagakaderg.1201781>

Baykal, B., Gündoğdu, T. (2022). Covid 19 pandemisi ve sağlık çalışanlarının motivasyonu. İçinde Z. Karacağil (Ed.), *Sosyal bilimlerde güncel tartışmalar* 10,186–210. Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Bişkin Çetin, S., & Sözel, H. (2021). COVID-19 sürecinde sağlık çalışanlarının ölüm kaygısı düzeyleri. *Eskişehir Med J.*, 2(2), 74–81.

Buckley, C., Wee, S., & Qin, A. (2020). *China's doctors, fighting the coronavirus, beg for masks*. The Newyork Times.

Çavuşoğlu B.C. & Kaya Y. (2022). Koronavirüs (covid-19) pandemisinde sağlık çalışanlarının kaygı düzeyleri, baş etme becerileri ve psikolojik sağlamlıkları arasındaki ilişki. *YOBU Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(2), 160-176

Derezotes, D. S. (2000). *Advanced generalist social work practice*. SAGE.

Dong, Z.-Q., Ma, J., Hao, Y.-N., Shen, X.-L., Liu, F., Gao, Y., & Zhang, L. (2020). The social psychological impact of the COVID-19 pandemic on medical staff in China: A cross-sectional study. *European Psychiatry*, 63(1), 1-8. <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2020.59>

Eren Bana, P. (2020). Covid-19 sürecinin sağlık çalışanları ve diğer meslek grupları açısından değerlendirilmesi. *IEDSR Association*, 6(6), 114–129. <https://doi.org/10.46872/pj.64>

Euler H. (2020). Quarantined economics. *Euler Hermes*. France. https://www.eulerhermes.com/en_global/news-insights/economic-insights/covid-19-quarantined-economics.html.

Eyitmiş, A. M. & Yıldırım, A. (2022). Investigation of health workers' quality of work life in the framework of disease anxiety, job stress and job satisfaction due to Covid-19: Alternative model analysis. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(35), 714–730. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1011440>

Fava, G. A., McEwen, B. S., Guidi, J., Gostoli, S., Offidani, E., & Sonino, N. (2019). Clinical characterization of allostatic overload. *Psychoneuroendocrinology*, 108, 94–101. <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2019.05.028>

Fırat, M., Kanbay, Y., Utkan, M., Demir Gökmen, B., & Okanlı, A. (2021). Covid-19 pandemisinde hizmet veren sağlık çalışanlarının psikososyal zorlanmaları: Türkiye'den nitel bir çalışma. *Gevher Nesibe Journal IESDR*, 6(13), 74–80. <https://doi.org/10.46648/gnj.240>

Germain, C. B. (1981). The ecological approach to people-environment transactions. *Social Casework*, 62(6), 323–331. <https://doi.org/10.1177/104438948106200601>

Gökçe, A. (2022). Covid-19 pandemi sürecinin sağlık sektörü çalışanları üzerindeki psikososyal yansımaları: Nitel Bir Araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 3(74), 1833–1860. <https://doi.org/10.54752/ct.1141947>

Gürer, A., & Gemlik, H. N. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde sahada olan sağlık çalışanlarının yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri üzerine nitel bir araştırma. *Journal of Health Services and Education*, 4(2), 45–52. <https://doi.org/10.29228/johse.3>

Hoşgör, H., Ülker, Z., & Sağcan, H. (2020). Acil sağlık hizmetleri çalışanlarında Covid-19 anksiyetesi ve mesleki performans ilişkisinin tanımlayıcı değişkenler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 865–886. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.793641>

İlgaz, A., Dağıtsan Akgöz, A., Aslan, T., & Gözüm, S. (2022). Experiences of workers in primary care filtration teams during the COVID-19 pandemic. *Halk Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 4(2), 175–189. <https://doi.org/10.54061/jphn.1116038>

Işık, M., Kırılı, U., & Güzel Özdemir, P. (2021). The mental health of healthcare professionals during the COVID-19 pandemic. *Turkish Journal of Psychiatry*, 32(4), 225–234. <https://doi.org/10.5080/u25827>

Kaçar, D., & Yörük, C. (2022). Covid-19 pandemi döneminde çalışan sağlık personelinin tükenmişlik düzeyi ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 120–142.

Karaca, F., & Doğan, M. (2021). Covid-19 salgın sürecinde aktif çalışan sağlık çalışanlarında ölüm kaygısı ile Dini Başa çıkma arasındaki ilişki üzerine Bir Araştırma. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 55, 328–351. <https://doi.org/10.29288/ilted.885721>

Karahan, S., Ağadayı, E., & Çoban Büyükbayraktar, Z. (2021). Pandemi döneminde Sivas'taki dış hekimlerinin yaşadığı problemler ve bu durumun koronavirüs korku düzeyi ile ilişkisi. *Smyrna Tıp Dergisi*, 1–14.

Karataş, Z. (2020). COVID-19 Pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-15.

Keten Edis, E. (2022). Experiences of intensive care nurses in the COVID-19 process: A qualitative study. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(2), 476–486. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1002141>

Keten Edis, E., & Keten, M. (2022). Burnout, job satisfaction and life satisfaction in healthcare professionals during the COVID-19 pandemic process. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 24(2), 331–342. <https://doi.org/10.24938/kutfd.1082327>

Kocabaş, A. (2020). *COVID-19 pandemisi ve sağlığın sosyal bileşenleri*. Türk Toraks Derneği, Ankara.

Liu, H., & Wang, L. (2021). Focus on the mental health of pediatric medical workers in China after the COVID-19 epidemic. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.657814>

Liu, Y., Wang, H., Chen, J., Zhang, X., Yue, X., Ke, J., Wang, B., & Peng, C. (2020). Emergency management of nursing human resources and supplies to respond to coronavirus disease 2019 epidemic. *International Journal of Nursing Sciences*, 7(2), 135–138. <https://doi.org/10.1016/j.ijnss.2020.03.011>

MacIntyre, C. R. (2020). On a knife's edge of a COVID-19 pandemic: Is containment still possible? *Public Health Research & Practice*, 30(1). <https://doi.org/10.17061/phrp3012000>

Malas, E. M., & Malas, H. S. (2022). Covid-19 döneminde sağlık çalışanlarında damgalama ve damgalanma algısının değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40(2), 172–197.

Misra, A. (2020). Doctors and healthcare workers at frontline of Covid 19 epidemic: Admiration, a pat on the back, and need for extreme caution. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews*, 14(3), 255–256. <https://doi.org/10.1016/j.dsx.2020.03.006>

Morens, D., M., Folkers, G., K. & Fauci, A., S. (2009). What is a pandemic?. *Journal of Infectious Diseases*, 200 (7), 1018-1021.

Onan, N., Dinç, S., & Demir, Z. (2022). Pandemic process from the window of healthcare professionals. *Sağlık Bilimlerinde Değer*, 12(3), 474–482. <https://doi.org/10.33631/sabd.1171668>

Orhan, S., & Gümüş, M. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının bilgi, uygulama ve stres düzeylerinin incelenmesi. *International Anatolia Academic Online Journal*, 7(2).

Oruç, M. A., Ayar, N., Yılmaz, M., & Yavuz, E. (2021). Covid-19 pandemisi nedeniyle misafirhane ve otellerde konaklamayı tercih eden sağlık çalışanlarının kaygı düzeylerinin belirlenmesi. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 15(4), 769–775. <https://doi.org/10.21763/tjfmpe.986453>

Özçelik Kaynak, K., & Öztuna, B. (2021). Pandemi döneminde yardımcı hizmetler çalışanlarının Covid-19 korkusu ile güvenlik farkındalığı ve güvenlik davranışı arasındaki ilişki. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 420–438. <https://doi.org/10.54558/jiss.959910>

Remuzzi, A., & Remuzzi, G. (2020). Covid-19 and Italy: What next? *The Lancet*, 395(10231), 1225–1228. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(20\)30627-9](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(20)30627-9)

Sertel, M., Erol, H., & Dikmen, B. (2022). COVID-19 ile mücadele eden sağlık çalışanlarında yorgunluk, anksiyete, uyku ve yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. *J Health Pro Res*, 4(2), 79–87.

Shanafelt, T., Ripp, J., & Trockel, M. (2020). Understanding and addressing sources of anxiety among health care professionals during the COVID-19 pandemic. *JAMA*, 323(21), 2133. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.5893>

Sönmez, D. Z., Şahin, N., & Sucu Çakmak, N. C. (2022). Depression, anxiety and stress levels of paramedics and emergency medical technicians in the COVID-19 pandemic. *Hastane Öncesi Dergisi*, 7(2), 219–235. <https://doi.org/10.54409/hod.1132297>

Stone, T. E., Kunaviktikul, W., Omura, M., & Petrini, M. (2020). Facemasks and the covid 19 pandemic: What advice should health professionals be giving the general public about the wearing of facemasks? *Nursing & Health Sciences*, 22(2), 339–342. <https://doi.org/10.1111/nhs.12724>

Teater, B. (2015). *Sosyal hizmet kuram ve yöntemleri: Uygulama için bir giriş*. Nika Yayınevi.

Terzioğlu, C., & Ayhan, F. (2022). Covid-19 kliniklerinde çalışan sağlık personelinin umutsuzluk, depresyon ve travma sonrası büyüme durumları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(4), 1419–1427. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1000897>

Vagni, M., Maiorano, T., Giostra, V., & Pajardi, D. (2020). Coping with Covid-19: Emergency stress, secondary trauma and self-efficacy in healthcare and emergency workers in Italy. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.566912>

Wong, L. Y., Tan, A. L., Leo, Y. S., Lee, V. J., & Toh, M. P. (2020). Healthcare workers in Singapore infected with Covid-19: 23 January-17 April 2020. *Influenza and Other Respiratory Viruses*, 15(2), 218–226. <https://doi.org/10.1111/irv.12803>

Yaman, H. (2020). Koronavirüs ve yaşlılık: yaşlılar, Covid-19'dan neden bu kadar şiddetli etkileniyor? Yaşlı bireylerde Covid-19'un etkileri nasıl önlenir? Erişim Adresi: <https://evrimagaci.org/koronavirus-ve-yaslilik-yasli-lar-covid19dan-neden-bu-kadar-siddetli-etkileniyor-8658> .Erişim tarihi:04.01.2020

Ying, Y., Ruan, L., Kong, F., Zhu, B., Ji, Y., & Lou, Z. (2020). Mental health status among family members of health care workers in Ningbo, China, during the coronavirus disease 2019 (Covid-19) outbreak: A cross-sectional study. *BMC Psychiatry*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s12888-020-02784-w>

Zastrow, C. (2016). *Sosyal hizmete giriş*. Nika Yayınevi.